

XULQ-ATVOR OG‘ISHUVLARI: PROFILAKTIKA VA KORREKSIYA*Sharipova Odina Akmal qizi**Xatirchi tumani 20-IDUM psixologi***ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada xulq-atvor og‘ishuvlari (deviant xulq)ning psixologik sabablari, ularni erta aniqlash, profilaktika qilish va korreksion ishlarni tashkil etish usullari yoritiladi. Shuningdek, oila, maktab va ijtimoiy muhitning bu jarayondagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar:Xulq-atvor og‘ishuvi, deviant xulq, profilaktika, korreksiya, psixologiya, o‘smir, ijtimoiy muhit, tarbiya, stress.

KIRISH

Xulq-atvor og‘ishuvlari shaxsning jamiyatda qabul qilingan me‘yor va qoidalardan chetga chiqadigan xatti-harakatlarini ifodalaydi. Bunday holatlar ko‘pincha bolalar va o‘smirlar orasida emotsional, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar ta‘sirida yuzaga keladi.

Psixologik jihatdan xulq-atvor og‘ishuvlari ichki ziddiyatlar, stress, o‘ziga past baho berish, oilaviy muammolar va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar natijasida shakllanishi mumkin.Profilaktika ishlari xulq-atvor og‘ishuvlarining oldini olishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlardan iboratdir. Bunda maktab psixologi tomonidan diagnostika, kuzatuv va individual suhbatlar o‘tkazilishi muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, o‘quvchilarni ijobiy faoliyatga jalb etish, sport va ijodiy to‘garaklar tashkil etish ham profilaktik ishlarning samarali usullaridan biridir. Bu bolalarda bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish ko‘nikmasini shakllantiradi.Korreksion ishlar esa allaqachon yuzaga kelgan xulq-atvor muammolarini bartaraf etishga qaratilgan. Individual psixologik yordam, guruhiy treninglar va emotsional qo‘llab-quvvatlash bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Oila va maktab hamkorligi xulq-atvor og‘ishuvlarini kamaytirishda asosiy omillardan biridir. Ota-onaning e‘tibori, to‘g‘ri tarbiya va ijobiy muhit bolaning xulqini shakllantirishda katta ahamiyatga ega.Ijtimoiy muhit ham muhim ta‘sir ko‘rsatadi. Salbiy muhit va noto‘g‘ri do‘stlar ta‘siri xulq og‘ishuvlarini kuchaytirishi mumkin.Xulq-atvor og‘ishuvlarini profilaktika qilish va korreksiya qilish kompleks yondashuvni talab etadi va bunda psixolog, pedagog, oila va jamiyat hamkorligi muhim hisoblanadi. Shaxsning og‘ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqki, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida

yordam bersin. Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi. Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'yorning buzilishidir. Shaxs va deviant axloq, uning namoyon bo'lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi, salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya, shu jumladan, jinoiy jazo shakliga ega bo'lishi mumkin.

Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi -unga tamg'a bosish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklari yaxshi ma'lum. Insonning yangi hayot boshlashga intilishi ko'pincha atrofdagi odamlarning ishonmasligi va ularni rad etish natijasida barbod bo'ladi.

Deviant (giyohvand, jinoyatchi, o'z joniga qasd qiluvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant barobarlikni (o'z~o'zini his qilish) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuhrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini keltirib chiqaradi. Og'ishgan xulqning xususiyatlari shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish, sog'ligining yomonlashishi bo'lishi mumkin. Deviant axloq o'zining eng keyingi ko'rinishlarida hayot uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, "og'ir" giyohvand moddalar iste'mol qilish. Zararning psixologik markeri o'sha odamning o'zi yoki uning atrofidagilarning aziyat chekishidir. Ushbu belgi shaklidan - destruktiv yoki autodestruktiv bo'lishidan qat'i nazar og'ishgan xulqning parchalovchi ekanini bildiradi. Bizning nazarimizda radikallik, kreativlik va orginallik kabi yaqin ijtimoiy ko'rinishlar og'ishgan xulq bo'la olmaydi va ushbu belgini qoniqtirmaydi. Garchi ular ham umumqabul qilingan me'yorlardan cheklanib, aholining konservativ holatga mayli bo'lgan qismida g'ashlik uyg'otsa-da, bu fenomenlar jamiyat uchun xatardan ko'ra foydaliroqdir. Xullas, radikal moyil bo'lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa ularda istiqbolli o'zgarishlarga sabab bo'ladi.

Kreatorlar nostandartligi bilan farqlanib, tadqiqotchilar va ilk kashfiyotchilar sifatida chiqadilar. Marganallar ijtimoiy me'yorlarning chegaralarini kengaytirgan holda o'zlarini ko'pchilikka qarshi qo'yadilar. Sanab o'tilgan fenomenlar

uyg'unlashishi mumkin. Masalan, ko'chada o'smirlar axloqi barcha uchta tendensiyani o'zida aks ettiradi. Shunday qilib, og'ishgan xulq o'z mohiyati bo'yicha destruktivdir. Ko'rib chiqilayotgan axloqni muhim takrorlanuvchi (ko'p marotaba yoki uzoq muddatli) deb xarakterlash mumkin. Agar yetti yoshli bola ota-onasidan so'ramay shirinliklar uchun uncha katta bo'lmagan mablag'ni olgan bo'lsa, kelgusida ijtimoiy tartibni buzmasa, ushbu axloqni og'ishgan sifatada ta'riflash odobdan bo'lmaydi. Aksincha, o'smir tomonidan sistemali tarzda anglangan holda pul o'g'irligi sodir etilsa - bu og'ishgan xulq shakllaridan biri hisoblanadi.

Boshqa tarqalgan misol: hodisalar qatorida spirtli ichimlik iste'mol qilish to'liq yo'l qo'yilgan yoki hatto foydali deb tan olinadi. Ushbu qoida istisnoga ega. Masalan, hatto bir martalik suitsidal urinish jiddiy xavf tug'diradi va shaxsning og'ishgan xulqi sifatida baholanishi mumkin.

1. Axloqni og'ishgan deb kvalifikatsiya qilish uchun u shaxsning umumiy yo'nalganligi bilan muvofiqlashishi zarur. Bunda axloq nostandart vaziyatlar oqibati (masalan, jarohatdan keyingi sindrom doirasidagi axloq), krizisli vaziyat oqibati (masalan, yaqin odamining o'limi tufayli birinchi oy davomidagi qayg'u reaksiyasi) yoki o'z-o'zini muhofazalash oqibati (masalan, hayot uchun real xavfning mavjudligida) bo'lmasligi lozim.

2. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqshadi. U garchi patologik holat bilan uyg'unlashsada, psixik kasalliklar yoki patologik holat bilan tenglashtirilmasligi darkor. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o'rin bor. Patologik axloq tibbiy me'yorlardan og'ishadi, birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qiladi va psixiatriyada, masalan, psixik kasallarning deviant axloqi sifatida o'rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta'siri ostida shaxsning o'z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi. Ayni damda muayyan sharoitlarda og'ishgan xulq patologik kasallikka o'tishi mumkin. Masalan, muhtoj bo'lib qolgan axloq tizimli kasallikka o'sib o'tishi mumkin - piyonistalik, giyohvandlik. Shunday qilib, og'ishgan xulqli shaxs "sog'liq - kasallik oldi -kasallik" psixopatologik o'g'ishida istalgan joyni egallashi mumkin.

3. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u ijtimoiy moslashganlikning turlicha ko'rinishlari bilan birga boradi. Ushbu axloq kasallik yoki o'limga olib kelishi shart emas, biroq u tabiiy sur'atda ijtimoiy moslashmaganlik holatani uyg'otadi yoki kuchaytiradi. Moslashmaganlik holati, o'z navbatida, shaxsning og'ishgan xulqining sababi bo'lishi mumkin.

4. Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yoshga xos xususiyatlarining o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta

turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi. Odamlarning individual farqlanishi axloq sabablari, ko'rinish, dinamika shakllari, ifodalanganlik tezligi va darajasiga daxl qiladi. Masalan, deviatsiya shakli va uning ifodalanganlik darajasi shaxsning og'ishgan xulqini bir muncha yaqqol tavsiflash hisoblanadi. Ular to'la beozor ko'rinishdan shaxsning hayotiy faoliyatini total buzilishigacha o'zgartirishi mumkin. Boshqa muhim individual xususiyat odamning og'ishgan xulqni qanday- o'zi uchun begona, istalmagan xulq sifatidami, vaqtinchalik qoniqtiruvchi yoki oddiy va maftunkor xulq sifatida qarashiga taalluqli. Shaxsning og'ishgan xulqqa munosabati (shaxsiy nuqtai nazari) ko'p holda uning taqdirini belgilaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xulq-atvor og'ishuvlari murakkab psixologik va ijtimoiy muammo bo'lib, ularni erta aniqlash va oldini olish juda muhimdir. Bunday holatlarning yuzaga kelishiga oilaviy muhit, ijtimoiy sharoit, shaxsning individual psixologik xususiyatlari hamda tarbiya jarayoni bevosita ta'sir ko'rsatadi. Profilaktika ishlari xulq-atvor og'ishuvlarini kamaytirishda eng samarali yo'l hisoblanadi. Maktabda psixologik diagnostika, kuzatuv, treninglar va ijobiy faoliyatga jalb etish orqali o'quvchilarda sog'lom xulq shakllantiriladi. Korreksion ishlar esa mavjud muammoli xulqni bartaraf etishga yordam beradi. Individual yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va oila bilan hamkorlik bu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir. Umuman olganda, xulq-atvor og'ishuvlarini kamaytirish va oldini olishda maktab, oila va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu barkamol va sog'lom shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskiy jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.
2. Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.
3. Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet.
4. D.Saliyeva maqola Bolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish.
5. Ziyonet